

We maken met de klas een uitstap
naar de Kalmthoutse Heide.
Een gids vertelt ons
hoe de mensen er vroeger leefden
en aan landbouw deden.

MIX
Papier van
verantwoorde herkomst
FSC® C009115

Dit boek is gedrukt op papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC) draagt. Dit FSC-label biedt u de garantie dat het gebruikte hout en papier enkel afkomstig zijn uit goed beheerde bossen.

Herdruk 2011/375
ISBN 978 90 8661 066 2
K.B. D/2005/0147/241
Bestelnr. 60 1020 443
NUR 191

Foto's: Sine Van Mol
www.devroente.be

Verantwoordelijke uitgever
die Keure
Kleine Pathoekeweg 3, 8000 Brugge
H.R. Brugge 12.225
© Copyright die Keure, Brugge

Niets uit deze uitgave mag verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
No part of this book may be reproduced in any form by print, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

AVI-niveau 9

Thema 7 Vroeger kan ik nu zien

Door mensen- handen gemaakt

Sine Van Mol

 die Keure

Ik oefen.

pictogrammen
respe^cteert
par^cours
insect
nectar
functⁱe

pro^ces
precⁱes
centraal

tekenⁱngetjes
verzamelⁱng
dorpelⁱng
vergoedⁱng
bevol^king
bebossⁱng
bedreigⁱng
vertrap^ping

obsidi^aan
vulkanⁱsch

info borden
natuur reservaat
koffie banken
heide honing
zand tekening
dak bedekking
heide plaggen
veen gebieden
heide vlakte
natuur behoud
onthaal gebouw
bijen teelt museum

te ke ninge tjes
on door dring ba re
nieuws gie rig
te gen over ge stel de

Kalmthoutse
typische
puzzelen
zo'n
auto's
reeën
weekend

infoborden
natuurreservaat
koffiebanken
heidehoning
zandtekening
dakbedekking
heideplaggen
veengebieden
heidevlakte
natuurbehoud
onthaalgebouw
bijenteeltmuseum

tekeningetjes
ondoordringbare
nieuwsgierig
tegenovergestelde

blz.

- 1 Onze klas is **razend** nieuwsgierig.
Onze klas is **heel erg** nieuwsgierig.
- 2 Een **fossiele schelp** is een afdruk van een schelp in een stuk steen, afkomstig uit een heel ver verleden.
- 2 Een **legende** van een kaart is de uitleg bij de kleuren en de tekeningen die op de kaart gebruikt worden.
- 3 Je moet de regels **respecteren**.
Je moet de regels **naleven**.
- 3 We lopen dit **parcours**.
We moeten deze **weg** afleggen.
- 6 Het zand wordt weer **mul**.
Het zand wordt weer **zacht en stoffig**.
- 8 Rond 1850 bouwden arme **dagloners** er **schamele** huisjes.
Rond 1850 bouwden arme dagloners er heel eenvoudige huisjes.
Een dagloner is iemand die per dag wordt betaald, die voor een dagloon werkt.
- 8 Ze betaalden een kleine **vergoeding**.
Ze betaalden een klein **bedrag**.
- 13 Honderden jaren heeft men hier zo **geboerd**.
Honderden jaren heeft men hier zo **als boer gewerkt**.
- 15 Er zijn **bewegwijzerde** paden.
Er zijn paden **met wegwijzers**.
- 16 **Het vraagt veel arbeid**.
Er is veel werk aan.
- 18 Ze groeven grachten om het veen te **ontwateren**.
Ze groeven grachten om het **water uit** het veen te **trekken**.

Door mensen- handen gemaakt

Maak dat mee! We maken een uitstap naar vroeger.

Heel onze klas is razend nieuwsgierig.

Onze juf beweert dat we in de Kalmthoutse Heide kunnen zien hoe de mensen vroeger aan landbouw deden.

Mama zegt dat het een natuureservaat is, dat er geen

boeren zijn. Er lopen wel schapen en enkele koeien van een bijzondere soort.

Misschien vind ik wel een scherp voor mijn verzameling dingen van vroeger. Ik heb al een fossiele schelp, een melktand van onze hond en een stukje obsidiaan. Dat is een zwarte vulkanische steen met een scherpe rand, die ze vroeger als mes gebruikten.

Mama lacht en denkt dat ik er hoogstens een flesje duinzand kan vullen. Zand! Ik begrijp er geen jota van, maar morgen ben ik vast heel wat wijzer.

Op de parking verwelkomt de gids ons.

We steken de rijweg over en lopen naar de infoborden.

‘Dit is de kaart van het Grenspark De Zoom-Kalmthoutse Heide want het reservaat strekt zich uit over Nederland en België. Kijk, hier loopt de grens’, wijst de gids.

‘Wat betekent die groene en die paarse kleur?’, vraag ik.

‘De groene kleur is bos, de paarse is heide.’

‘Die blauwe vlekken zijn vennen en de gele zijn duinen. De lijnen en stippen zijn paden, grenzen en grachten. Het staat hier in de legende ’, wijst Wout.

‘Op dit bord staan pictogrammen’, zegt de gids.

Het zijn eenvoudige tekeningetjes die iedereen begrijpt.

Wij puzzelen: geen tenten opzetten, geen vuur maken, geen lawaai, geen putten graven, geen vuilnis wegwerpen, niet zwemmen, niet voetballen, geen planten plukken, de vogels niet verstoren, op de paden blijven, geen loslopende honden ...

‘Wat mag je hier wel?’, vraagt Wout.

‘Je mag hier gratis een hele dag wandelen, als je de regels maar respecteert ’, zegt de gids.

‘We lopen ongeveer dit parcours ’, wijst hij.

‘Zien we dan boeren, koeien en schapen?’

‘Misschien zien we wel een eeuwenoude boer’, zegt Wout.

De gids lacht en zegt: ‘Smeer je beentjes maar in.’

Algauw verlaten we het brede pad.

Even later staan we in een duinvlakte.

‘Hé, kwam de zee vroeger tot hier? Dit lijkt wel een strand.’

‘Misschien heeft de zee hier 1 tot 2 miljoen jaar geleden klei afgezet. Misschien is de klei door een rivier afgezet, men weet het niet. Nog later, zo’n 75 000 jaar geleden, in de laatste ijstijd, lag de Noordzee voor een deel droog.

‘De Noordzee droog? Waar was het zeewater dan?’

‘Er was veel meer poolijs omdat er een ijstijd was. Zo kwam het dat er een strook Noordzee droog lag’, vertelt de gids.

‘Dat kan. Nu zegt men dat de ijskap zal smelten omdat het klimaat warmer wordt. Men vreest dan voor overstromingen. En een ijstijd geeft juist het tegenovergestelde: droogte!’, meent Wout.

‘De wind waaide het zand tot hier’, zegt de gids.

‘Van de kust tot hier? Zo ver?’, vraag ik.

‘Herinner je je dat je vorig jaar een laagje rood woestijnzand op geparkeerde auto’s zag liggen?’

‘Oh ja, ik weet het nog. Het was helemaal uit de Sahara in Noord-Afrika naar hier gewaaid’, zegt de juf.

‘Van de kust tot hier is lang niet zo ver.

Deze dekzanden lagen als een deken over de klei.’

‘Dat zand is toch niet in een dag naar hier gewaaid?’, vraag ik.

‘Nee, het is een proces dat heel lang heeft geduurd.

Door de grote kou groeiden er ook bijna geen planten.

Later werd het weer warmer, dan weer kouder en weer warmer. In die duizenden jaren werden er meerdere lagen dekzanden afgezet. Ongeveer 4000 tot 3000 jaar geleden zijn de zanden van deze stuifduinen afgezet. Ze zijn nog heel jong.’

‘Jong, amai!’, zegt Wout.

‘Voor de vorming van een bodem is 4000 jaar maar een korte tijd. Ook nu is dit landschap nog niet tot rust gekomen. Duinen die niet geheel begroeid zijn, verstuiven nog. En duinen die wel zijn begroeid, krijgen soms zo veel stuifzand op hun kop, dat alle plantengroei bedolven raakt. Dan begint het hele proces opnieuw. Een bodem wordt heel moeizaam en traag gevormd. Zie je die donkere koffiekleurige banken slingeren?’

‘De ene bank is koffie met melk, de andere koffie zonder melk’, zeg ik.

Wout loopt met zijn armen gespreid over zo’n bank.

Terwijl maakt hij als een insect, een zoemend geluid.

‘Geland! Hier loopt het veel makkelijker’, zegt hij.

‘Heel zeker. Die banken zijn diepere harde lagen die bloot komen te liggen.’

‘Blote koffiebanken’, lacht Wout.

‘Zie je daar dat begroeide duin? Als wandelaars de plantjes vertrappelen, als reeën, insecten en konijnen deze afgrazen, dan ...’

‘Dan zullen ze toch wel honger hebben want je ziet amper dat er iets groeit ...’, vindt Wout.

‘Dan wordt het zand weer mul 🏠 en krijgen wind en regen vrij spel.’

‘Daarom moeten wij op de paden blijven?’, vraag ik.

‘Ja. En toch, vroeger waren er veel meer stuifduinen. Wij vragen ons af of het wel goed is dat alle duinen begroeid raken, want dan verdwijnen die typische stuifduinen’, zegt de gids.

‘Hé, we mogen hier dus wel rondlopen!’, roept Wout.

‘Maar het staat niet op de infoborden’, zegt de juf.

‘Soms is het moeilijk om de juiste regels te vinden.

Bijvoorbeeld, hoeveel getrappel mag of moet er zijn? En op welke plaatsen precies? We ondervinden dat je in duinen niet

echt op de paden hoeft te blijven', zegt de gids.

Opeens lopen we kriskras in het begroeide duin heen en weer. Iets verder gaat deze bruusk over in een heidevlakte.

Wout loopt er heen en springt tussen de struikheide.

'Hé Wout, daar mag je zeker niet lopen. Blijf hier in het duinzand!', roept de gids. Hij roept ons allemaal weer bij elkaar.

'Zie je hoe moeilijk het is. Hier wel, daar niet!', zegt hij.

'Kijk eens hoe mooi de purperen heide bloeit', wijst de juf.

'Oma zingt soms: *Op de purperen heide staat een eenzaam huisje*. Maar er is hier geen huis te zien', merkt Wout op.

'In heel deze streek woonden maar weinig mensen.

Rond 1850 bouwden hier arme dagloners 🏠 schamele 🏠 huisjes. Men vertelt nog altijd dat je toen stiekem een huis kon bouwen: als de schouw rookte, mocht je blijven. Eigenlijk liet men het toe om de arme mensen weg te houden uit het dorp.'

'Amai, zo'n verschil tussen arm en rijk!', vind ik.

'Later betaalden ze een kleine vergoeding 🏠, zo werd hun huis eigendom. Er staan nog drie huizen aan de rand in het reservaat. De plek heet Oasis. Vroeger woonde hovenier Van Gansen er, vlak bij een ven.'

Kunnen jullie de naam van het ven raden?', vraagt de gids.

'Gans ... Van Ganzenven!', roept Wout.

'Kom, we lopen langs dat ven. Vroeger noemden ze het ook het Waschven.'

'Kwamen ze zich hier wassen?', vraag ik.

'De mensen kwamen er hun schapen wassen vooraleer ze geschoren werden. Ze kwamen er ook zand wit wassen.'

'Zand wassen?'

'De mensen uit de streek haalden hier een voorraad gewassen zand. Het werd ook verkocht.'

'Waarvoor diende dat witte zand?', vraagt de juf.

'Het is een goed schuurmiddel om kannen en kruiken te reinigen. Tijdens de week was de rode tegelvloer bedekt met stro en biezen maar 's zondags veegde de boerin alles naar buiten, dan werd er wit duinzand gestrooid en maakte ze zandtekeningen.'

'Hé, dat is leuk. Dat kunnen we in de klas ook doen', zegt de juf.

'Er is ook veel zand verkocht. In 1892, ruim 100 jaar geleden, heeft men hier het mooiste duinmassief afgegraven om de spoorwegberm tussen Antwerpen-Centraal en Dam aan

te leggen. Meer dan 200 arbeiders werkten met schop en kruiwagen om dagelijks minstens tien lange treinen te vullen. De Kalmthoutse Heide werd vaak bedreigd, het is een wonder dat er een stuk bewaard is gebleven.

Gelukkig is het nu een reservaat', zegt de gids.

'Wat betekent een reservaat?', vraagt Wout.

'Dat wil zeggen dat dit gebied niet alleen beschermd en maar ook beheerd wordt, anders zou er heel snel niets van overblijven. Ik vertel jullie hoe het vroeger ging en hoe het nu gaat', zegt de gids. 'Als je een landschap met rust laat, groeit er uiteindelijk een bos, hier zouden berken en eiken groeien. Een bos is de laatste maar ook de eerste fase van een landschap.'

'Was er hier vroeger een bos?', vraag ik.

'Na de laatste ijstijd, toen het warmer werd en er hier geen mensen woonden, kon de natuur zijn gang gaan en groeide er een oerbos. Pas 4500 jaar geleden, toen de eerste mensen in deze streken kwamen en stukjes bos ontgonnen, ontstond de heide.'

'Wat deden ze dan?'

'Ze brandden stukjes bos af om akkers aan te leggen. Maar omdat ze geen mest hadden, verarmde de grond en groeide er heide.'

‘En dan brandden ze weer een nieuw stuk bos af voor een nieuwe akker’, wijsneust Wout.

‘Ja, ze hadden ook hout nodig als brandstof en om hun huisjes te bouwen. Heel langzaam nam de bevolking toe, heel langzaam verdween het bos. Pas na vele jaren is er een groot heide- en veengebied ontstaan.’

‘Wat is een veengebied?’, vraag ik.

‘Op een ondoordringbare bodemlaag die niet diep ligt, blijft het water staan. Op die plaatsen krijg je een veengebied, soms ook vennen.’

‘De heide in onze streken is ontstaan door de mens die er dan ook leerde te overleven. De boeren maaiden de heide en voederden die aan hun schapen. Daarna staken ze de gemaaide heide uit met een platte plagschop.’

‘Met wortel en al?’, vraagt de juf.

‘Met de ondiepe wortels en de bovenste laag van de bodem. Ze noemen dit heideplaggen’, legt hij uit.

‘En wij moeten overal afblijven!’, zegt Wout.

‘Jij bent geen heideboer hé’, lach ik.

‘Wat deden ze met die plaggen?’, vraagt Wout.

‘’s Nachts en in de winter stonden de schapen op stal. In zo’n stal maakte de boer een put door de bodem uit te graven. Daarin legde hij de heideplaggen en resten

strooisel van de gemaaide heide.’

‘Een warm bed voor de schapen’, lacht Wout.

‘Zo kun je het noemen. Maar de dieren kakten en plasten ook in hun warme bed. De boer voegde regelmatig verse plaggen en strooisel toe. Het leek op een mestlasagne, de schapen stonden met hun kop tegen het dak. In het voorjaar werd dat mengsel mest op de akkers gereden. Zo was de stal weer leeg en kon alles opnieuw beginnen. Honderden jaren heeft men hier zo geboerd . De plaggen werden ook als brandstof of als dakbedekking gebruikt.’

‘Als dakbedekking?’

‘Zeker, dat hield de kou beter buiten. Wees gerust, er zijn nog landen waar ze alles weten te gebruiken. Ik zag vorig jaar op reis hoe men graszoden op de daken had gelegd, hoe men koemest had gedroogd als brandstof. Die mensen hadden geen olie of gas maar wel gedroogde stront om te stoken.’

‘Gezellig!’, grijns ik.

‘Hier deed de mens niet alleen aan landbouw.

De gemaaide heide diende niet alleen als strooisel en veevoeder, er werden ook bezems en borstels van gemaakt.’

‘Die mensen wisten echt alles te gebruiken’, zegt de juf.

‘Alles wat hier groeide en bloeide, van pijpenstro tot struikheide, van water tot zand’, lacht de gids. ‘Juist daardoor

bleef de heide bewaard, ging hij bebossing tegen, bleef de bodem arm. Pas rond 1950, toen er niet meer in de heide geboerd werd, kreeg ze een andere functie. De mens kwam hier om zich te ontspannen, om te wandelen. Vroeger waren er strenge regels maar ook nu moet de mens de regels naleven, anders verdwijnt de heide. Weet je dat er in een

mooi weekend makkelijk meer dan duizend wandelaars langskomen. Dit kan een grote bedreiging zijn, denk maar aan vertrapping. Natuurbehoud staat dus op de eerste plaats. Je mag niet overal en niet altijd wandelen. Van 15 maart tot 30 juni is het broedgebied voor vogels verboden terrein. Kwetsbare zones zijn altijd ontoegankelijk. Er zijn bewegwijzerde paden, er zijn enkele wachters. Een kudde schapen en enkele koeien van een bijzondere soort grazen de heide af. Ook met een bosmaaier worden kleine stroken gemaaid. Het maaisel wordt gebruikt om de paden te

verstevigen. Het vraagt veel arbeid 📖 maar zonder dat alles overleeft de heide niet.

En ... hier leven zeldzame planten en dieren!

Opeens staan we aan een ander, groter ven.

‘Ook de vennen zijn ontstaan door mensenhanden’, zegt de gids.

‘Hebben ze dit ven met de hand gegraven?’, vraag ik.

‘In zekere zin wel ja. Hier werd turf gestoken. Het is een verhaal van water tot land. Op plaatsen waar turf zat, was een laagveen. Dat wil zeggen dat er veenplanten groeiden in water. Op die laag planten groeide dan weer een ander soort veenplant en vervolgens weer een ander soort veenplant.’

‘Wat is een veenplant?’

‘Het zijn bijzondere soorten plantjes die laag op laag groeiden.’

‘En daardoor kwam de bodem hoger en hoger?’, vraagt de juf.

‘Heel juist. Zo werd het land. Vervolgens groeide er houtveen en mosveen. Al die lagen werden op elkaar gedrukt of geperst. Ze verrotten niet maar verpulverden of verkoolden tot een dikke pak turf. Het duurt wel 1000 jaar om een pak veen van een meter dik te vormen. Na een nog langere tijd

wordt turf heel hard en wordt het steenkool.

Maar turf is al een heel goede brandstof. De mensen wisten dat. En dus werd de turf gestoken.’

‘En zo ontstond er weer een ven’, zegt Wout.

‘Dan is het een verhaal van water tot land en weer tot water’, zeg ik.

‘Van de veertiende tot de zestiende eeuw is er massaal turf gestoken. Heel deze streek was toen eigendom van de abdij van Tongerlo. De paters lieten de veengebieden ontginnen door de plaatselijke bevolking. Voor vele mensen was dat

een belangrijke bron van inkomsten. Ze groeven eerst grachten om het veen te ontwateren . Dan konden ze de turf in blokken uitsteken en te drogen leggen op een legveld. Met een turfbijl of een klotslager verdeelden ze de blokken in vierkantjes die ze in torentjes stapelden. Zo kon de turf verder drogen.'

'Wat een werk!'

'Vroeger gebeurde alles met de hand. De turf werd met paard en kar of per vlot langs de grachten vervoerd.'

'Langs de grachten? Hoe deed men dat dan?'

'De turf werd op vlotten geladen. Langs beide kanten van de gracht trokken paarden of mensen het vlot naar een beek of een vaart. Zo werd de turf naar Nederland gebracht en verkocht. Kunnen jullie een naam voor een straat langs zo'n vaart bedenken?'

'Vaartstraat', zegt Wout.

'Het stukje vaart is juist', zegt de gids.

'Vaart', herhaalt Wout.

'Maar ook iets met turf', zeg ik.

'Turfvaartstraat!', roept Wout.

'Bijna juist, nu nog een ander woord voor straat', helpt de gids.

'Turfvaartweg of Turfvaartdreef?', probeer ik.

'Of Turfvaartlaan', vindt Wout.

'Heel juist. Ik woon in de Turfvaartlaan', zegt hij.

'Kijk, daar staat een hele rij kisten!', merk ik op.

'Het zijn bijenkorven. In de struikheide maar ook in de dopheide zit veel nectar. Heidehoning is heel lekker en gezond. Vroeger was honing een heel belangrijk zoetmiddel', zegt de gids.

We zien de bijen heen en weer vliegen.

Ze landen op een bloem, duiken er met hun kop in, even later kiezen ze een ander bloempje. Ze werken zonder ophouden,

vliegen naar een kast ...

'Daar stapelen ze de honing in de raten en komen weer terug', vertelt de gids.

'Rare beestjes', vind ik.

'Slimme beestjes. Ze vergissen zich niet van kist.'

'Vliegen ze steeds naar dezelfde kist?', vraagt Wout.

'Heel zeker, in iedere kist woont een volk met een eigen geur. Ze hebben ook een taal. Over bijen kan ik heel wat vertellen', zegt hij. 'In de Vroente is links het bijenteeltmuseum. Heel boeiend.'

De juf kijkt op haar uurwerk.

'Daar hebben we geen tijd meer voor', zegt ze.

'Wat is de Vroente?', vraagt Wout.

'Het onthaalgebouw bij de parking heet De Vroente.

Vroeger mochten de dorpingen stukken grond of vroenten bewerken en oogsten in ruil voor een beetje geld.'

We horen auto's rijden.

'We zijn bijna aan het einde van ons parcours.

Hebben jullie opgemerkt dat de rand van het reservaat bebost is?', vraagt de gids.

'Met naaldbomen', zeg ik.

'Enkele eeuwen geleden was hier geen bos meer.

Wat vroeger woest was, moest ontgonnen worden.'

'En wat nu woest is, is reservaat', zegt de juf.

'Om die woeste gronden te ontginnen werden ongeveer 200 jaar geleden grote stukken woeste gronden of heide verkocht. Omdat er veel vraag naar hout was, hebben de nieuwe eigenaars massaal bossen aangelegd.

Zij kozen voor dennen die snel groeiden op deze arme gronden. En zo maken dennenbossen deel uit van dit landschap.'

Ondertussen staan we terug op de parking bij De Vroente. In mijn zak zit een flesje zand van 4000 jaar oud voor mijn verzameling.

Enkele dieren in de Kalmthoutse Heide:

koeien, schapen, reeën, vogels, heikikkers, de levendbarende hagedis en vooral veel insecten o.a. de mestkever, rode bosmieren, het heideblauwtje, de zwarte heidelibel, de tangpantserjuffer, de mierenleeuw

Enkele planten in de Kalmthoutse Heide:

struikheide, dopheide - zonnedaauw, veenmos, snavelbies - pijpenstro - korstmossen - grove den, berk

Wat vertel jij bij de naam 'het muggenpiske'?

Het muggenpiske is een heel klein vennetje met een bijzondere plantengroei. Vroeger werd er veel gezwommen en pootjegebaad maar dit is nu ten strengste verboden.

Wat kies je? Een schat of een schad?

Een schat is iets of iemand waarvan je erg veel houdt. Een schad is een heideplag of heide, uitgestoken met wortel en een laagje bodem.

Weet je dat sterren van 2 miljoen jaar oud, jonge sterren zijn? De aarde is 4,6 miljard oud. Je oma en opa zijn dus piepjong!